

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER

Yard. Doç. Dr. İsmail Ulutaş

Balikesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet: İkilemeler Türk lehçelerinde çok kullanılan dil birliklerindedir. Bu yazıda Kırgız Türkçesi konuşma ve yazı dilinde yer alan ikilemelerin düzenlenmesinde geçerli olan ses kuralları ve anlam ilişkileri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İkileme, Kırgız Türkçesi, Türk Lehçeleri

Abstract: Duplications are commonly used structures in modern Turkic dialects. This paper examines the semantical and phonetical rules in the construction of duplications in Kirghiz language.

Key Words: Duplications, Kirghiz language, Turkic dialects

1. Giriş

Bir dil birliği olan ikileme yakın, ilişkili ya da zıt anlamlı kelimelerin belli ses kuralları çerçevesinde, anlamı güçlendirmek maksadıyla bir araya getirilip tek kelime gibi anlam ifade edecek şekilde kullanılması olarak tanımlanabilir. İkilemelerde kelimeler aynen tekrarlanabileceği gibi bunlar belirli bölümlerine belirli seslerin eklenmesiyle de yinelenebilir. İkilemelerin kuruluş amaçları arasında anlamı güçlendirmek, ifadeye zenginlik katmak, ses ahenginden faydalanarak devamlılık ve çokluk ifadesi sağlamak yer alır.

İkilemeler dil çalışmalarında kapsamlı olarak ele alınan bir konudur. Bu konu incelenirken farklı terimler kullanılmıştır. Bunların arasında en yaygın olarak kullanılanları hendiadyoin (< Yunanca hen dia dyoin ‘iki ile bir şeyi ifade etmek’, Hatipoğlu 1971: 9, Çağatay 1978) kelime koşması (Ağakay 1954), ikiz kelime (Eren 1949), ikizleme (Ağakay 1953, Aksan 1975: 47), tekrar (Tuna 1949, 1950), bağlam öbeği (Banguoğlu 1986), ikilemeli ad, yinelemeli ad (Atabay vd. 1983) ve ikilemedir (Hatipoğlu 1971).

Saadet Çağatay ikileme için hendiadyoin terimini kullanır. Çağatay ‘Uygurcada Hendiadyoinler’ adlı makalesinde hendiadyoini şöyle tarif ediyor: ‘Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesine Hendiadyoin denir. Hendiadyoin’ler ekseriye iki sinonimden ibarettir. Yani her iki kelimedede aynı manaya gelen ayrı ayrı kelimeler olup, bunlar ayrı ayrı da aynı manada kullanılabilirler.’ (Çağatay 1978: 29-30). Vecihe Hatiboğlu ise ikilemeyi ‘İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.’ şeklinde tanımlıyor. (Hatiboğlu 1971: 9).

Yukarıdaki tanımlarda ve buraya almadığımız konuyla ilgili diğer çalışmalarda ikilemeler genel olarak yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu, tek kelime gibi kullanılan dil birlikleri olarak değerlendiriliyor. Bu dil birliklerinin kullanım amacının da anlatımı zenginleştirmek, dile ahenk ve zenginlik katmak olduğu belirtiliyor. Gerçekten de bu yönleri ile ikilemeler Türk lehçelerinde çok sık kullanılan dil birlikleri olarak öne çıkmaktadırlar.

Biz incelediğimiz ikilemeleri ağırlıklı olarak K. K. Yudahin’in Kırgızca Sözlüğü’nden aldık. Bunların yanında konuşma dilinden derlediğimiz ikilemeleri de çalışmamızda kullandık.

2. Kırgız Türkçesinde İkilemeler

Kırgız Türkçesi dilciliğinde ikilemeler *tataal sözdör* ‘birleşik kelimeler’ ana başlığı altında *koş sözdör* adıyla incelenir. Bu sözlerin arasında yazımda bir çizgi işareti kullanılır. İkilemelerde iki veya daha çok söz tek kelimeymiş gibi anlam verir. Bu iki söz ikilemenin içinde yeni anlam kazanır; bu yeni anlam kelimelerin kendi anlamlarından başka veya onlara yakın olabilir.

İkilemeler tek kelimedenden farklı olarak daha genel ve açıklayıcı bir ifade gücüne sahiptir. Mesela Kırgız Türkçesinde *bala* sadece çocuk anlamına gelir ama *bala –bakıra* dendiğinde çocuk ve onun gibi olanların hepsi kastedilir. *Çay-pay* denildiğinde de çay ve ona benzer içeceklerin hepsi anlatılmış olur. Aynı şekilde *too-taş*, *it-kuş* ikilemeleri de ilk sözdeki nesneye benzer varlıkları gruba dahil eder.

İkilemelerin bazıları Kırgız edebi dilinde Rusça kökenli sözlerin karşılığı olan terimler olarak kullanım kazanmıştır. Örneğin *azık-tülük* genel anlamda yiyecek demekken edebi dilde Rusça *prodovolstvie* ‘yiyecek mamülleri’ teriminin yerine kullanılır. *Kiyim-keçek* de her türlü giyim eşyası anlamına gelirken Rusça *obmundirovanie* ‘üniformalar’ sözünün karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. *Añ-sezim* ikilemesinde eskiden her bir unsur ayrı ayrı kullanılırken sonraları ikileme olarak Rusça *soznanie* ‘şuur, bilinç’ sözünün karşılığını veren terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aynı şekilde *ok-darı* Rusça *snaryajenie* ‘ekipman, alet edavat’; *olku-solku* Rusça *kolebanie* ‘dalgalanma, kararsızlık’; *kural-cabdık* Rusça *voorujenie* ‘silah, mühimmat’; *ayıl-kıştak* Rusça *derevniya* ‘köy’; *çır- çatak* Rusça *konflikt* ‘uymazlık, kavga’ sözlerinin yerlerini almışlardır (Şükürov 1964: 34-36).

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Kırgızca ikilemelerin dizilişinde ön ve son seslerdeki benzerlik (aliterasyon ve kafiye) önemlidir. Son sesteki benzerlik temelinde oluşturulmuş ikilemelere örnekler: *azan- kazan, apan-tapan, kıcıñ-kucun, ıykı-ıtyki, egin-tegin, nan-pan, bala-bakıra, adır-budur, aksak-teksek*. Ön sesteki benzerlik temelinde oluşturulmuş ikilemelere örnekler : *kelin- kesek, kız-kırkın, coldoş-coro, bala-bakıra, katın-kalaç, kep-keleç, kıl-kıbir, abısın-acın, küç-kubat*. Bazılarında hem ön hem son ses benzerliği birlikte yer alır: *köynök-könçök, calınıp-calbaruu, kıynalıp-kıstalıp, abısın-acın, camandır-cakşıdır; bala-bakıra*.

3. İkilemelerin Dizilişindeki Ses Kuralları:

Kırgız Türkçesindeki ikilemeleri değerlendirdiğimizde aşağıdaki ses kurallarının öne çıktığını görüyoruz: Az heceli söz çok heceli sözün önünde gelir: *kat-kabar, kıl-kıbir, al-abal, can-canıbar, kurt-kumurska, kız-kırkın, bala-bakıra, kep-keleç, bak-taalay, bak-darak*. Bazıları bu kurala aykırılık sergiler: *kempir-çal, etek-ceñ*.

Hece sayıları aynı olan sözlerde ünlüyle başlayan önce gelir: *alış-beriş, anday-mınday, algı-bergi, azap-tozok, aşıp-taşıp, ilme-çalma, erdi-katın, arkı-berki, atı-cönü, egin-tegin, azdır-köptür, ala-bula*.

Hece sayıları eşit ünsüzle başlayan iki sözde, sedalı ünsüzle başlayan söz önce gelir: *bit-çıt, bala-çaka, bır-çır, beti-kolu, baskan-turgan, cürüş-turuş, boroon-çapkın, bugu-maral, bakıt-cırgal, cer-suu, baş-köz, cem-çöp*.

İkilemelerdeki sözlerin yerleri genellikle sabittir, değiştirilemez: *el-curt, ayıl-apa, mal-can, cırgap-kuunap, egin-tegin, kiyim-keçek, azık-tülük, baş-köz, öödö-ıldıy, kep-keleç, kerek-carak*. Ancak bunların yerlerinin değiştirildiği de olur: *ata-ene, ene-ata; baş-közü, közü-başı; açık-aykın, aykın-açık; cep-içip, içip-cep; esen-aman, aman-esen; übür-şıbir, şıbir-kübür*.

4. İkilemelerin dizilişindeki anlamla ilgili kurallar:

İkilemelerde her iki unsur da anlamlı ve tek başlarına kullanılıyor olabilir: *ata-ene, aga-ini, cer-suu, can-canıbar, kural-cabdık, al-abal, kerek-carak, ayak-tabak, ayıl-apa, karı-kartañ, erdi-katın, küç-kubat, oruu-cıyuu, cem-çöp, añ-sezim, oy-pikir, cürüş-turuş, kılık-coruk, talaş-tartış, çır-çatak, sakalduu-köküldüü, kelim-ketim*.

UNSURLARDAN SADECE BİRİNİN TEK BAŞINA KULLANIMI OLABİLİR. DiğER UNsur tek başına kullanılmaz, yalnızca ilgili ikileme içinde kullanıma sahiptir: *ar-mar, et-met, kitep-mitep, mal-sal, katın-kalaç, kız-kırkın, kir-kok, uruş-keriş*. Bu çeşit ikilemelerde iki grup görüyoruz. İlki ikinci unsurun birinci unsura kafiye ve aliterasyon temelinde bağlandığı

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

ikilemeler: *at-mat, may-say, kitep-mitep, mal-sal*. Burada birinci unsur anlamlı, ikinci unsur anlamsız ve doldurma sözdür. İkilemede anlamlı unsur ünsüzle başlarsa bu ünsüz atılıp yerine **m, n; p, b; s, z; t, d; ç, c** ünsüzlerinden biri getirilerek ikinci unsur türetilir: *kitep-mitep, kitep-sitep, cılkı-mılkı, cılkı-sılkı, nan-pan, nan-san, çay-pay, belek-melek, belek-selek, tanış-maaniş, tanış-paaniş, kobur-sobur, kobur-mobur*. İlk unsur ünlüyle başlıyorsa bu sözün başına **m, n; p, b; s, z; t, d; ç, c** ünsüzlerinden biri getirilerek doldurma söz türetilir: *içegi-miçegi, ayrı-mayrı, ötü-k-sötük, alma-salma, apiyim-sapiyim, anar-panar*.

Ses taklidi kelimeler aynen veya ikinci unsurun ünlüsü değiştirilip tekrar edilerek ikilemeler yapılır. İki söz aynen tekrar edilirse bu hareketin, işin ahenk ve düzen içinde yapıldığına işaret eder. İkinci sözün ünlüsü değiştirilerek tekrar edilirse harekette farklılık ve düzensizlik olduğu anlaşılır: *tars-tars, tars-turs; dañk-dañk, dañk-duñk, cark-cark, cark-curk, calt-calt, calt-cult*.

İki unsurdan birinin anlamı unutulmuş ve artık bu söz tek başına kullanılmıyor olabilir. Ancak kullanılmayan sözü eski kaynaklarda, diğer Türk lehçelerinde ya da aynı dil ailesine mensup diğer dillerde bulmak mümkün olabilir. Örneğin aşağıdaki ikilemelerde ikinci unsurlar bugün Kırgız Türkçesinde bağımsız olarak kullanılan sözler değildir: *kız- kırkın* ‘genç kızlar’, *kir-kok* ‘kir, kirli çamaşır’, *uruş-keriş* ‘dövüş, kavga’, *sorpo-şilen* ‘çorba’, *bala-çaka* ‘çocuk’, *coruk-cosuñ* ‘örf, adet, alışkanlık’; *caan-çaçın* ‘yağmur’, *kargış-ilkiş* ‘kargış, ilenme’, *törkün-töz* ‘zevcenin hısım akrabası’.

Bazı ikilemelerde her iki unsurun da dilde tek başlarına kullanımları yoktur, bu sözler sadece ilgili ikilemelerde yaşarlar: *ızın-kızın, ürön-baran* ‘sabah erkenden, sabahın seheri’, *ürül-bürül* ‘sabah erkenden, sabahın seheri’, *akır-çıkır* ‘eski püskü şeyler’. Bu tip ikilemelerin bir kısmı tabiat taklidi seslerden kurulmuştur. Kırgız Türkçesinde ses yansımaları, tabiat taklidi sözlerle kurulmuş ikilemeler bir hayli çoktur: *burk-burk* ‘fokur fokur’, *tars-turs* ‘şakır şukur’, *ars-ars* ‘hayvan sesinin taklidi’, *çırk-çırk* ‘kuş sesinin taklidi’, *kaak-kaak* ‘kuş sesinin taklidi’, *kıyk-çıyk, kurs-tars, kaldır-kuldur, şak-şuk, kıcı-kucu, tars-turs*.

Ses taklidi ikilemelerde iki unsur aynen veya ikinci unsurun ünlüsü değiştirilerek tekrar edilebilir. *a* vokalini taşıyan unsur ses taklidinin güçlü ve büyük olduğunu, *u* veya *ı* sesini taşıyan unsur ise daha az güçlü ve büyük olduğunu ifade eder. Her iki biçim de kullanılabilir. Aynen tekrar hareketin ve eylemin beraber ve ahenk içinde olduğunu, değiştirilerek tekrar ise ahengin olmadığını gücün alçalıp yükseldiğini belirtir: *şanjk-şanjk* (eylem ahenk içinde ve güçlü), *şınjk-şınjk* (eylem ahenkli ama az güçlü), *karç-kırç* (eylemde ahenk yok, güç yükselip alçalıyor) (Doyuran 2004: 83-89).

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Unsurlarının anlamlarını dikkate aldığımızda ikilemeleri oluşturan sözlerin eş veya yakın anlamlı, zıt anlamlı, anlamca ilgili ya da aynen tekrar edilen sözler olduğunu görürüz. 1. Eş veya yakın anlamlı sözlerden oluşanlar: *küç-kubat, al-abal, bak-darak, bak-talay, ant-şert, çır-çatak, kat-kabar, iç-koyun, sooda-satık, kural-cabdık, döö-peri, kadir-bark, kuugun-sürgün, akıl-es, kaygı-dart, kılık-coruk, kep-söz*. 2. Zıt anlamlı sözlerden oluşanlar: *ata-ene, erdi-katın, karı-caş, cakşı-caman, ak-kara, uluu-kiçüü, erkek-ayal, kız-kelin, cayı-kıştı, attuu-cöölüü, eşik-tör, çoñ-kiçine, oyun-çın, içi-tıştı, kempir-çal, ece- sıñdi, üstü-baş, ayak-baş*. 3. Anlamca ilişkili sözlerden oluşanlar: *cer-suu, katın-bala, etek-ceñ, too-taş, un-talkan, it-kuş, sakal-murt, kurt-kumurska, çımın-çirkey, içek-karın, kagaz-karındaş, kant-çay, baş-şıyrak, cuurkan-töşök, eer-tokum, aga-ini, kazan-ayak, idiş-ayak, üy-cay, cetim-cesir*. 4. Tam tekrarlar. Bunlar ilgili varlığın nesnenin sayıca çok olduğunu ifade etmek için kurulurlar: *maşına-maşına* kezdeme, *cal-cal* çöp, *çanaç-çanaç* kımız.

İkilemelerin ortaya çıkmasında alıntı sözlerin etkisi dil biliminde tartışılan bir konudur. Alıntı söz içeren ikilemelerin unsurlarına baktığımızda bunların eş anlamlı sözler olduğu dikkatimizi çeker. Alıntı söz ve yanında bu sözün alıcı dildeki karşılığı uzun süre yan yana kullanılmış bu da ikilemenin doğmasına yol açmış olmalıdır. Eski Türkçe ve Eski Uygurca metinlerde Türkçe bir söz ve yanında bu sözün Çince ya da Sanskritçe eş anlamlısı ile oluşturulmuş ikilemelere rastlanır. *bütün-çın*, ET. bütün ‘güvenilir’, Çince çên ‘doğru, güvenilir’; *otaçı-bakşı*, ET. otaçı ‘hekim’, Çince pâk-şi, pâk-dzi ‘öğretmen, üstad’; *muyan-edgü*, ET. edgü ‘iyilik’, Sanskritçe muyan ‘iyilik, iyi iş’; *murvant-monçuk* ET. monçuk ‘boncuk, değerli takı’, Sanskritçe murvant ‘değerli süs, boncuk’; *kut-buyan*, ET. kut ‘kut, baht, başarı’, Sanskritçe buyan ‘iyilik, iyi iş’; *tükel-barm*, ET. tükel ‘bütün, eksiksiz’, Sanskritçe barm ‘eksiksiz’; *irşi-karşı*, Sanskritçe. irşi ‘hasımlık, kavga’, ET. karşı ‘karşı, hasımlık’. Bu alıntılı ikilemelerin bir kısmında unsurlar arasındaki ses benzerliği hemen dikkatimizi çekiyor. Bir kısmında ise böyle bir ses yakınlığı göremiyoruz. (Karatayeva 2004: 91-95).

5. Kırgız Türkçesinde İkilemelerin Sınıflandırılması

Aşağıda K.K Yudahin’in Kırgızca Sözlüğü’nden ve konuşma dilinden derlediğimiz 300 civarında ikileme üzerinde anlam, diziliş ve çekim temelinde yaptığımız sınıflamayı veriyoruz.

5.1. Anlam Açısından

5.1.1. Her iki unsuru anlamlı ve bağımsız olarak kullanılan ikilemeler

arp-tarp ‘ah vah’ (Arpı ketip, tarpı kalgan: Ahı gitmiş vahı kalmış); bapak-capak ‘uygun, huyu huyuna suyu suyuna denk’; bete-belgi ‘iz, belirti, nişan’; öyüz-büyüz ‘o yüz, bu yüz;

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

öteki beriki'; bükön-bara 'Bükön barası çıgıp kıyradı: parça parça oldu.'; ot(ko)- cam(ga) tüşüü 'zor durumda kalma'; kam-cam al- 'rahat etmek, dinlenmek'; camap- caskap 'yamayıp, onarıp'; ormon-çıgaç 'orman, ağaçlık yer'; aldap-soolap 'aldatıp, tatlı sözlerle kandırıp'; sölököt-sölböt 'manzara, şekil, dış görünüş'; karan-surana 'etrafa bakınıp yardım istemek'; tañ-tuñ 'sıkıca, pek sıkı'; kübö-tanık 'tanık, şahit'; kızarıp- tatarıp 'sinirden veya utançtan yanakları yüzü kızarıp'; mal-tege 'mal mülk, zenginlik, her çeşit hayvan'; egin-tegin 'hububat, ekin, arpa, buğday'; kuday-tenir 'Allah, tanrı'; omkorup-tomkorup 'evirip çevirip, karıştırıp, içini dışına çıkarıp'; toy-topot 'düğün, eğlence'; ara-çolo ' arada sırada, boş zamanda'; tañıp-tuñup 'sıkıca bağlayıp'; tit-mıt (ın çıgar-) 'ıçığını cıçığını çıkarmak, bir şeyin içini çıkarıp parçalamak' ; ubap-çubap, ubatıp-çubatıp 'dağmık, karmaşık, karışık' ; ulgap-çulgap 'üstünü örtüp saklamak, kapamak; kördüğüm yaparak bağlamak' ; uñkul-çuñkul, uñkur-çuñkur 'düz olmayan, inişli çıkışlı, çukurlu yer'; apıñ-upuñ 'şöyle böyle, göstermelik, ciddi olmayan'; ur-ber (ge alıp) 'dövüp söverek alıp'; ürp-adat, ürp-adet 'örf adet'; emin-erkin 'rahat, bolluk içinde'; ee-caa 'önem, saygı, itibar, etki'; atalı-balalı 'babalı çocuklu'; açtı-toktu 'aç tok'; açılı-çüçülü 'acılı, baharatlı'; attı-cöölü 'atlı yaya'; içe-kardı 'koyunun iç organları, karnı, bağırsakları'; içti-tıştı 'içli dışlı'; azın-köbün 'az çok, bir parça' ; oñdu-soldu 'sağlı sollu'; eceli-sindi 'ablalı kardeşli'; erdi-katın 'karı koca'; erteli-keç 'er geç'; at-ıloo 'güçlü kuvvetli hayvan, binek hayvanı' ; at-kölük 'at ve atın koşum takımı; yük hayvan'; çaçtan-etekten 'baştan ayağa, yukarıdan aşağıya'; ısılı-suuk 'sıcak soğuk'; çaka-tıyın 'kuruş, bozuk para, değersiz para' ; kınır-kıyşık 'yamuk yumuk, düz olmayan, uygunsuz'; esen-aman 'sağ salım'; aman-esen 'sağ salım'; kıynalıp-kıstalıp 'zorla, güçlkle yapmak'; talaşp-tartışp 'kavgayla, gürültüyle'; koşup-taşıp 'abartmak, yalan ekleyerek (anlatmak)'; irip-çirip 'çürümüş, bozulmuş'; uzun-kıska 'uzun kısa'

5.1.2. Sadece bir unsuru anlamlı ikilemeler

5.1.2.1. Bir unsur bugünkü Kırgız Türkçesinde kullanılmıyor, anlamı bilinmiyor:

iyri-buyru 'iğri büğrü, eğri büğrü'; çala-bula 'yarım yamalak, bitmemiş, yarım kalmış'; kempir-keleç 'yaşlı kadın'; kiçi-kirim 'biraz, azıcık'; kir-kok 'kirli çamaşır'; koyçu-kolon 'çobanlar, züğürtler'; koñşu-kolon, kolu-koñşu 'komşu, konu komşu'; kozu-kolpoç 'koyun, kuzu, küçük baş hayvan'; ençi-kuy 'çocuğa, toruna verilen koyun, kuzu, buzağı gibi hediye'; kız-kırkın 'genç kızlar'; çala-moñol 'yarı, yarım, yarım yamalak'; ceñil- celpi 'çok hafif, hafifçe'; say-söök 'kemik, ilik' (say-sööktön ötkön suuk: iliğe işleyen soğuk); birin-serin 'tek tük, seyrek'; ton-tobur: deriden yapılan dış giyimi, kışlık giysi; törkün-tözün 'kadının akrabaları, zevcenin hısımları'; ubak-tüyök 'ufak tefek'; tıyın-tıpır 'bozuk para, kuruş'; eşik-elik 'kapı ağzı, kapının dışarı'; kereli-keç 'sabahtan akşama kadar, bütün gün, geç vakte kadar'; abısın-acın 'birbirlerine göre akrabaların karıları, elti, kardeşlerin eşleri';

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

5.1.2.2. Anlamsız unsurun ilk sesi doldurma konsonantlı (m, n; p, b; s, z; t, d; ç, c)

şaşıp-buşup ‘apar topar, aceleyle, telaşlı bir şekilde’; bıkı-çıkı ‘per perişan, karışık, darmadağınık; çer çöp’; ombul-dombul ‘yamrı yumru, hızlı’; kobur-cobur ‘fısılşamak, fısır fısır konuşmak, iki kişinin kendi aralarında alçak sesle konuşması’; uruk-curuk ‘akraba, soy sop’; ırım-cırım ‘her çeşit batıl inanç, hurafe’; ker-mur (ayt-) ‘ağız kavgası yapmak, dalaşmak’; keşik-meşik ‘yemek artığı’; akça-makça ‘para’; canı-manı (kalbay) ‘ölürcesine, kendini paralarcasına’; ancır-mancır ‘incir mincir’; küñk-mañk ‘sessizce, duyulmadan, alçak ve boğuk sesle’; kerek-merek ‘gerek, lazım’; çort-mort ‘şeytan’; tantır-muntur ‘söylediği anlaşılmamak, abuk subuk konuşmak’; oktup-soktup ‘okutup üfletip, hocaya okutup üfletip’; öröp-cöröp ‘şöyle böyle, üstünkörü yaparak’; celin-pelin ‘ineğin memeleri’; ilkip-salkıp ‘sallana sallana, tembelce’; kalıñ-salıñ ‘kızın çeyizi, malı’; aņgek-saņgek ‘hendek, çukur’; apkıt-sapkıt ‘ayakkabı ökçesi’; eleñ-seleñ ‘dikkat, kuşku’; burtuñ-surtuñ et- ‘surat asmak, iyi davranmamak’; uyat-suyat, uyat-sıyt, uyat-sıyat, uyat- sıyt ‘ayıp, kötü, hoş olmayan’; kızıl-tazıl ‘kırmızı’; apıl-tapıl ‘aceleyle, bir anda, telaşla’; aksak-teksek ‘aksak topal’; aņtarıp-teņterip ‘karıştırıp, evirip çevirip, tersine çevirip’; arbayıp-terbeyip ‘ürpererek, apışarak’; arsak-tersek ‘düzensiz, tertipsiz’; karşı-terşi ‘karşı, düşmanlık’; oyku-toyku ‘saçma sapan, mantıksız’; aksak-toksok, aksak-töksök ‘aksak, topal’; attap-tondop ‘hoplaya zıplaya, atlayarak’; oņko-toņko ‘düz olmayan, inişli çıkışlı, tepe taklak’; oņko-çoņko ‘tepe taklak’; ara-toro ‘ara, mesafe; tarafsız, taraf tutmayan’; eröön-töröön ‘kaygı, dert, tasa’ (Eröön-töröönü çok cürö beret: Kayıtsızca geziyor); mayruñ-tuyruñ ‘yamuk yumuk, çocuk yeni yürümeye başladığında çocuğun yürüyüşü’; aņkap-çaņkap ‘susamak, boğazı kurumak’; az-maz ‘az, çok az’; eski-tusku ‘eski püskü’; eski-nusku ‘eski, eski püskü’; kızıl-tazıl ‘kırmızı’; apırıp-sapırıp ‘tozu dumana katarak; abartarak’.

5.1.2.3. Anlamli unsurun başındaki konson düşürölüp anlamsız unsur oluşturulmuş.

ogultup-çogultup ‘toplayıp, bir araya getirip’; olku-solku ‘sağ sol, kah sağa kah sola’; öņgök-döņgök ‘düz olmayan, inişli çıkışlı, tümsekli’; örölgö-cörölgö ‘örf adet’; ere-sere ‘belli belirsiz’ (taņdın ere seresinde: şafak henüz sökmüşken); oypoņ-toypoņ ‘çocukların tıpiş tıpiş yürüyüşü’; ukum-tukum ‘nesil, soy sop’ (ukumdan-tukumga: nesilden nesile); ulup-culup ‘yolup, çekip kopararak’; ulkunup-culkunup ‘kolları çırpamak, kurtulmak için çırpınmak’; ulunup-culunup ‘ileri atılıp, fırlayıp’; ımirap-çimirap ‘vücudun karıncalanması, gözlerin kamaşması’; ıgım-çıgım ‘masraf, sarfiyat, harcama’; ılık-bılık ‘bozuk, çirkin’; ımçıp-çımçıp ‘azıcık, bir tutam’; ırmaya-çırmaya ‘yakışsızlık, felaket, kötülük’.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

5.1.2.4. Anlamsız unsur anlamlı unsurun vokalinin değiştirilmesiyle oluşturulmuş.

balan-bakün, balan tükün ‘falan filan’; balca-bulca (Baştın balca bulcasın çıgardı: Kafasını parçaladı); şaşıp-buşup ‘apar topar, aceleyle, telaşlı bir şekilde’; calba-culba ‘parça parça olup yırtılmış’; ceñ-cuñ ‘kalıntılar, artıklar, kırıntılar’; karañ-kurañ ‘görünür görünmez, gölgeli, iyi görünmeyen, hayal meyal’; karp-kurp ‘çat kapı, davetsiz, beklenmeden, birdenbire’ (Karp-kurp aldıman çıga düştü: Ansızın karşıma çıkıverdi); ker-mur (ayt) ‘ağız kavgası yapmak, dalaşmak’; kakım-kukum ‘bir tür yabani sarı renkli çiçek’; kaldır-kuldur ‘eski, iyi çalışmayan; kaldır kuldur ses çıkarmak’; kam-kum ‘gam, keder’; kapıs-kupus ‘aniden, birdenbire’; keşik-kuşuk ‘gelinin baba evinden getirdiği yemek kalıntısı’; tantır-muntur ‘söylediği anlaşılmamak, abuk subuk konuşmak’; ilkip- salkıp ‘sallana sallana, tembelce’; samtır-sumtur ‘yırtık pırtık, parça parça olmuş’; kızıl- tazıl ‘kırmızı’; apan-tapan ‘kaba saba’; aksak-teksek ‘aksak, topal’; ahtarıp-teñterip ‘karıştırıp, evirip çevirip, tersine çevirip’; arbayıp-terbeyip ‘ürpererek, apışarak’; arsak- tersek ‘düzensiz, tertipsiz’; karşı-terşi ‘karşı, düşmanlık’; eröön-töröön ‘kaygı, dert, tasa’ (Eröön-töröönü çok cürö beret: Kayıtsızca geziyor); mayruñ-tuyruñ ‘yamuk yumuk, çocuk yeni yürümeye başladığında çocuğun yürüyüşü’; taanış-tuunuş ‘tanıdık, bildik’; eski-tusku ‘eski püskü’; eski-usku ‘eski püskü, eski elbiseler’; eski-nusku ‘eski, eski püskü’; kızıl-tazıl ‘kırmızı’.

5.1.3. Her iki unsuru da bağımsız olarak kullanılmayan ikilemeler

Sayıları azdır. ızın-kızın, üröñ-barañ ‘sabah erkenden, sabahın seheri’, ürül-bürül ‘sabah erkenden, sabahın seheri’, akır-çıkır ‘eski püskü şeyler’.

5.1.4. Eş veya yakın anlamlı kelimelerden kurulanlar

apsay(ıp)-sapsay(ıp) ‘dağınık, karmakarışık (olup)’; arak-şarap ‘rakı şarap’; sinbas- bülbös ‘kırılmaz bölünmez’; muun-cüün ‘omurga kemiklerinin boğumları, mafsalları’; irik-çirik ‘çürük, çürümüş’; oyku-kaykı ‘düzgün değil, dalgalı’; karım-katış ‘karışmak, katılmak, yakınlık, akrabalarla yakın ilişki içinde olmak’; uruş-keriş ‘kavga, anlaşmazlık’; keñ-kesiri ‘bol, çok, serbestçe, genişçe; israf, bol keseden harcamak’; kiyim-keçe ‘elbise, her çeşit giysi’; azık-keçe ‘erzak’; kir-kok ‘kirli çamaşır’; koktu- kolot ‘iki dağın arasındaki çatal, vadi’; kız-kırkın ‘genç kızlar’; ormon-tokoy ‘orman’; öbö-döbö ‘yığmak, çöp yığını, saman yığını’; bok-sak ‘çer çöp, döküntü’; subay-saltañ ‘yavrusuz, çocuksuz’ (Subay-saltañ barabız: Çocukları almadan sadece biz büyükler gideceğiz); eptep-septep ‘şöyle böyle, idare edecek kadar’; sölököt-sölböt ‘manzara, şekil, dış görünüş’; ooru-sırkoo ‘hastalık’; tañ-tuñ ‘sıkıca, pek sıkı’; kübö-tanık ‘tanık, şahit’; kızarıp-tatarıp ‘sinirden veya utançtan yanakları yüzü kızarıp’; mal-tege ‘mal mülk, zenginlik, her çeşit hayvan’; egin-tegin ‘hububat, ekin, arpa, buğday’; kuday-teñir ‘Allah, tanrı’; tañıp-tuñup ‘sıkıca bağlayıp, elbiseyi sıkıca bağlayarak giydirip’; tit-mit (ın çıgar-) ‘ıcığını cıcığını çıkarmak,

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

bir şeyin içini çıkarıp parçalamak'; ulgap-çulgap 'üstünü örtüp saklamak, kapamak; kördüğüm yaparak bağlamak'; uŋkul-çuŋkul, uŋkur- çuŋkur 'düz olmayan, inişli çıkışlı, çukurlu yer'; ürp-adat, ürp-adet 'örf adet'; emin-erkin 'rahat, bolluk içinde, (emin-erkin çaşoo: rahat ve bolluk içinde yaşamak); içe-kardı 'koyunun iç organları, karnı, bağırsakları'; kıynalıp-kıstalıp 'zorla, güçlkle yapmak'; irip-çirip 'çürümüş, bozulmuş'.

5.1.5. İlişkili kelimelerden kurulanlar

orgu-bargı 'kaba, kaba saba, güvenilir olmayan, değişken'; çatı-butu 'bacaklar, kalça'; ıncı 'in cin'; kıyşan-kuyşan, kıyşık-kuyşuk 'yamuk yumuk, düz olmayan, eğri'; saat-sabır 'engeller, manialar'; aldap-soolap 'aldatıp, tatlı sözlerle kandırıp'; karan-suran 'etrafa bakıp yardım istemek'; süttü-sürök 'zenginlik, varlıklılık'; ögöy-tagay (söz) 'üçüncü kişiyi ilgilendirmeyen söz'; ala-telek 'karın erimesi sonucunda açılan toprak, bu gibi açıklıkları çok bulunan yer'; omkorup-tomkorup 'evirip çevirip, karıştırıp, içini dışına çıkarıp'; ara-çolo 'arada sırada, boş zamanda'; ubak-teek 'ufak tefek'; ur-ber (ge alıp) 'dövüp söverek alıp'; atalı-balalı 'babalı çocuklu'; çaldı-kempir 'yaşlı, ihtiyar'; eceli- sindi 'ablalı kardeşli'; at-ıloo 'güçlü kuvvetli hayvan, binek hayvanı'; at-kölük 'at ve atın koşum takımı; yük hayvanı'; çaka-tıyın 'kuruş, bozuk para, değersiz para'; esen-aman 'sağ salım'; aman-esen 'sağ salım'.

5.1.6. Zıt anlamlı kelimelerden kurulanlar

adır-küdür 'tepe çukur; oradan buradan, (Adır-küdür süülöştü: Oradan buradan konuştu); caza-buza 'yaza boza, yazıp bozup, aceleyle, çabucak'; toy-topot 'düğün, eğlence'; açtı-toktu 'aç tok'; açılı-çüçülü 'acılı, baharatlı'; attı-cöölü 'atlı yaya'; içti-tıştı 'içli dışlı'; azın-köbün 'az çok, bir parça'; oŋdu-soldu 'sağlı sollu'; erdi-katın 'karı koca'; erteli-keç 'er geç'; çaçtan-etekten 'baştan ayağa, yukarıdan aşağıya'; ısılı-suuk 'sıcak soğuk'; uzun-kıska 'uzun kısa'.

5.2. Diziliş Açısından

5.2.1. Hece bağlamında

5.2.1.1. Az heceli kelime önde

coon-colpu 'kalın, geniş, şişman, güçlü'; keŋ-kesiri 'bol, çok, serbestçe, genişçe; israf, bol keseden harcamak'; kız-kırkın 'genç kızlar'; saat-sabır 'engeller, manialar'; mal-tege 'mal mülk, zenginlik, her çeşit hayvan'; ton-tobur 'deriden yapılan dış giyimi, kışlık giysi'; toy-topot 'düğün, eğlence'; ürp-adat, ürp-adet 'örf adet'; ınsıp- ıjırsıp 'gerinerek ve ıkınarak'; at-ıloo 'güçlü kuvvetli hayvan, binek hayvanı'; koş-koştop 'çok çok, fazla fazla';

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694 – 528X

Sayı: 13

Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

çarçap-çalığıp ‘yorulup, yorgun argın bir biçimde’.

5.2.1.2. Çok heceli kelime önde

kolmo-kol ‘elden ele, el ele’; ençi-kuy ‘çocuğa, toruna verilen koyun, kuzu, buzağı gibi hediye’; sölköt-sölböt ‘manzara, şekil, dış görünüş’; ızı-çuu ‘uğultu, gürültü, şamata, yaygara’; kereli-keç ‘sabahtan akşama kadar, bütün gün, geç vakte kadar’; erteli-keç ‘er geç’; ısılı-suuk ‘sıcak soğuk’; abısın-acın ‘birbirlerine göre akrabaların karıları, elti, kardeşlerin eşleri’.

5.2.1.3. İki unsur da eşit heceli

İkilemelerin büyük çoğunluğu bu yapıdadır. apsay(ıp)-sapsay(ıp) ‘dağınık, karmakarışık (olup)’; arak-şarap ‘rakı şarap’; arp-tarp ‘ah vah, (Arpı ketip, tarpı kalgan: Ahı gitmiş vahi kalmış); adır-küdür ‘tepe çukur, oradan buradan, (Adır-küdür süülöştü: Oradan buradan konuştu); caza-buza ‘yaza boza, yazıp bozup, aceleyle, çabucak’; balan-bakün, balan tükün ‘falan filan’; bapak-capak ‘uygun, huyu huyuna suyu suyuna denk’; üröñ-barañ; ürün, ireñ, ürül-bürül ‘sabah erkenden, şafak sökerken’; orgu-bargı ‘kaba, kaba saba, güvenilir olmayan, değişken’; batır-butur ‘çatırtı’; baçır-buçur ‘çatırtı; kırılma sesi’; betebelgi ‘iz, belirti’; birin-serin ‘az, seyrek, tek tük’; iyri-buyru ‘iğri büğrü, eğri büğrü’; ayta-buyta ‘göz açıp kapayıncaya kadar geçen sürede, bir anda’; çala-bula ‘yarım yamalak, bitmemiş, yarım kalmış’; eles-bulas ‘iyi görünmeyen, bulanık’; balca-bulca ‘(Baştın balca bulcasın çığardı: Kafasını parçaladı)’; çatı-butu ‘bacaklar, kalça’; şaşıp-buşup ‘apar topar, aceleyle, telaşlı bir şekilde’; öyüz-büyüz ‘o yüz bu yüz; öteki beriki’; bükön-bara ‘(Bükön barası çıgıp kıyradı: Parça parça oldu)’; sınbas-bülbös ‘kırılmaz bölünmez’; bıki-çıkı ‘per perişan, karışık, darmadağınık’; bırın-çırın ‘kavga dövüş etmek’ (bırın-çırın çıgaruu: kavga dövüş çıkarmak); bit-çıt: ‘param parça, külü savrulmuş (Bit çıtı çıktı: Yağma edildi, perişan edildi)’; enge-deñge ‘çabucak’; em-dom ‘ilaç’; emçi-domçu ‘doktor, üfürükçü’; ombul- dombul ‘yamrı yumru, hızlı’; ake-ceke ‘amca, ağabey’; calba-culba ‘parça parça olup yırtılmış’; ot(ko)-cam(ga) tüşüü ‘zor durumda kalmak’; kam-cam al- ‘rahat etmek, dinlenmek’; camap-caskap ‘yamayıp, onarıp’; ceñ-cuñ ‘kalıntılar, artıklar, kırıntılar’; kobur-cobur ‘fısıldaşmak, fısır fısır konuşmak, iki kişinin kendi aralarında alçak sesle konuşması’; kobur-kübür ‘fısıldaşmak’; kübür-cıbir ‘laklak etme, şevk ve heyecanla konuşma’; uruk-curuk ‘akraba, soy sop’; muun-cüün ‘omurga kemiklerinin boğumları, mafsalları’; ıñ-cıñ ‘in cin’; ırım-cırım ‘her çeşit batıl inanış, hurafe’; ileñ-salañ ‘isteksiz, sallana sallana, yavaşça, (Cumuştu bütürböy ileñ-salañ kılıp cüröt: İşi bitirmiyor boyuna sallıyor)’; irik-çirik ‘çürük, çürümüş’; kacı-kucu ‘kavga, çekişme; gürültü, patırtı’; oyku-kaykı ‘düzgün değil, dalgalı’; kakıs-kukus ‘ses taklidi, çocukları böyle şöyle yapma diye uyarırken korkuturken kullanılır’; karañ-kurañ ‘görünür görünmez, gölgeli, iyi görünmeyen, hayal meyal’; karañ-surañ ‘aynı manada’; karım-katış ‘karışmak, katılmak,

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

yakınlık, akrabalarla yakın ilişki içinde olmak’; karp-kurp ‘çat kapı, davetsiz, beklenmeden, birdenbire, (Karp-kurp aldımın çığa düştü: Ansızın karşıma çıkıverdi)’; kempir-keleç ‘yaşlı kadın’; keyip-kepçip ‘üzülerek, kederlenerek’; ker-mur (aytış) ‘ağız kavgası yapmak, dalaşmak’; uruş-keriş ‘kavga, anlaşmazlık’.

5.2.1.4. Aynen tekrarlar

dal-dal(ı) çıktı ‘yırtık pırtık, parça parça oldu’; domp-domp ‘yumuşak bir yere basıldığında çıkan ses, böyle sesler çıkarmak’; cal-cal ‘aşık gibi, (Maa cal cal karayt: Bana aşık gibi bakıyor); top-top ‘top top, küme küme’; tıpır-tıpır ‘çırpınmak, hızlı hızlı elleri vurmak’; ölüyün-ölüyün ‘yorulmak, ölü gibi olmak’.

5.2.2. Ses bağlamında (kafiye, aliterasyon)

5.2.2.1. Ünlü – ünsüz

Örneklerin çokluğu nedeniyle bu başlığa girenlerin hepsini almadık. ombu-dombu, ombul-dombul ‘yamrı yumru’; opur-topur ‘arbede, karışıklık’; ormon- tokoy ‘orman’; ormon-çıgaç ‘ormanlık, ağaçlık yer’; öbö-döbö ‘yığınak, çöp yığını, saman yığını’; öbürö-çöbürö ‘torunlar, torunların çocukları’; ögöy-kagay ‘üvey, öz değil’; öngök-döngök ‘düz olmayan, inişli çıkışlı, tümsekli’; öngül-döngül ‘düz olmayan yer, inişli çıkışlı, tümsekli’; öngü-döngü ‘aynı anlamda’; öp-çap ‘şöyle böyle, ortaca, kötüce’; apkıt-sapkıt ‘ayakkabı ökçesi’; eleñ-seleñ ‘dikkat, kuşku’; eleñ-bulañ ‘dikkat, korku, kuşku’; eptep-septep ‘şöyle böyle, idare edecek kadar’; ere-sere ‘belli belirsiz, (tañdın ere seresinde: şafak henüz sökmüşken); ıpır-sıpır ‘eski püskü şeyler’; ıpır-tıpır ‘aynı anlamda’; ooru-sırkoo ‘hastalık’; egin-tegin ‘hububat, ekin, arpa, buğday’; temir- tezek ‘demir ve benzerleri, metaller’; aksak-teksek ‘aksak, topal’; ala-telek ‘karın erimesi sonucunda açılan toprak, bu gibi açıklıkları çok bulunan yer’; almaç-telmeç ‘kışa hazırlık için toplanmış ve bir yere asılmış erzaklar’; attap-tondop ‘hoplaya zıplaya, atlayarak’; oñko-toñko ‘düz olmayan, inişli çıkışlı, tepe taklak’; oñko-çoñko: ‘tepe taklak’; ubap- çubap, ubatıp-çubatıp, uburup-çuburup ‘dağınık, karmaşık, karışık’; ukulap-çukulap, ukup-çukup ‘karıştırmak, yemeği yemeden isteksizlik göstermek, kaşıkla karıştırmak’; ukum-tukum ‘nesil, soy sop. (ukumdan-tukumga: nesilden nesile); ulup-culup ‘yolup, çekip kopararak’; ulgap-çulgap ‘üstünü örtüp saklamak, kapamak; kördüğüm yaparak bağlamak’; ulkunup-culkunup ‘kolları çırpmak, kurtulmak için çırpınmak’; ulunup- culunup ‘ileri atılıp, fırlayıp’.

5.2.2.2. Ünlü – ünlü

Örneklerin sayısı çok değildir. oñoy-olpu ‘kolay, (Oñoy-olpu iş emes: Kolay iş değil)’; oñoy-olton ‘münasip; kolay’; öpöñ-öpöñ ‘ata binen adamın durumu, seğırtmeyi anlatmak

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

için kullanılan ses taklidi'; öpçöy-öpçöy '(kuvvetsiz kimse hakkında) düşe kalka, ileriye atılmaya çabalayıp'; umtunup-umsunup 'hedeflemek, ele geçirmeye çalışmak'; apıñ-upuñ 'şöyle böyle, göstermelik, ciddi olmayan'; ürp-adat, ürp-adet 'örf adet'; eşik-elik 'kapı ağzı, kapının dışarı'; emin-erkin 'rahat, bolluk içinde'; at-ıloo 'güçlü kuvvetli hayvan, binek hayvanı'; abısın-acın 'birbirlerine göre akrabaların karıları, elti, kardeşlerin eşleri'; esen- aman 'sağ salım'; aman-esen 'sağ salım'; ölöyün-ölöyün 'yorulmak, ölü gibi olmak'; eski-usku 'eski püskü, eski elbiseler'.

5.2.2.3. Ünsüz – ünsüz

Örneklerin çokluğu nedeniyle bu başlığın altındakilerin hepsini almadık. keñ-kesiri 'bol, çok, serbestçe, genişçe; israf, bol keseden harcamak'; kiyim-keçe 'elbise, her çeşit giysi, (azık-keçe: erzak); kiçi-kirim 'biraz, azıcık, küçük'; kir-kok 'kirlili çamaşır'; kolmo-kol 'elden ele, el ele'; koyçu-koloñ 'çobanlar, züğürtler'; koñşu-koloñ, kolu-koñşu 'komşu, konu komşu'; koku-kolot 'iki dağın arasındaki çatal, vadi'; kozu- kolpoç 'koyun, kuzu, küçük baş hayvan'; kuduñ-kuduñ 'eşeğin atın koşmadan yürümesi'; çaldı-kuydu 'karışık, zor'; kıyç-kuyç 'ses taklidi, gıcır gıcır'; kıyşañ- kuyşañ, kıyşık-kuyşuk 'yamuk yumuk, düz olmayan, eğri'; kakım-kukum 'bir tür yabancı sarı renkli çiçek'; kaldır-kuldur 'eski, iyi çalışmayan'; kam-kum 'gam, keder'; kapıs- kupus 'aniden, birdenbire'; keşik-kuşuk, keşik-meşik 'yemek artığı'; kübüñ-şıbıñ 'fısıldaşma'; kübür-şıbır 'fısıltı'; şıbır-kübür 'aynı anlamda'; küm-cam 'param parça edilmiş, tahrip edilmiş'; kım-kuut 'canlılık, şenlik, gürültü, karışıklık'; kırañ-katki 'gülmek, kahkahayla gülmek'; kız-kırkın 'genç kızlar'; küñk-manjk 'sessizce, duyulmadan, alçak ve boğuk sesle'; kerek-merek 'gerek, lazım'; çala-moñol 'yarı, yarım, yarım yamalak'; çala-bula 'şöyle böyle'; çort-mort 'şeytan'; tantır-muntur 'söylediği anlaşılmamak, abuk subuk konuşmak'.

5.2.2.4. Ünsüz – ünlü

Çok az sayıda örnek var. ogultup-çoğultup 'toplayıp, bir araya getirip'; çaçtan-etekten 'baştan ayağa, yukarıdan aşağıya'.

5.3. Çekim Açısından

5.3.1. Fiil

Kırgız Türkçesinde fiillerle oluşturulmuş ikilemelerin sayısının çokluğu dikkat çeker. Bu ikilemeler genellikle her iki unsuru da *-p* ekiyle gerundium çekimine girmiş olarak kullanılmaktadır.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

5.3.1.1. Gerundium-(Dp):

apsay(ıp)-sapsay(ıp) ‘dağınık, karmakarışık (olup)’; şaşıp-buşup ‘apar topar, aceleyle, telaşlı bir şekilde’; camap-caskap ‘yamayıp, onarıp’; keyip-kepçip ‘üzülerek, kederlenerek’; ogultup-çogultup ‘toplayıp, bir araya getirip’; oktup-soktup ‘okutup üfletip, hocaya okutup üfletip’; ilkip-salkıp ‘sallana sallana, tembelce’; eptep-septep ‘şöyle böyle, idare edecek kadar’; aldap-soolap ‘aldatıp, tatlı sözlerle kandırıp’; kızarıp- tatarıp ‘sinirden veya utançtan yanakları yüzü kızarıp’; ahtarıp-tehterip ‘karıştırıp, evirip çevirip, tersine çevirip’; tentip-terbip ‘başiboş dolaşmak, gezinmek, işsiz güçsüz dolaşmak’; arbayıp-terbeyip ‘ürpererek, apışarak’; omkorup-tomkorup ‘evirip çevirip, karıştırıp, içini dışına çıkarıp’; tañıp-tuñup ‘sıkıca bağlayıp; elbiseyi sıkıca bağlayarak giydirmek’; attap-tondop ‘hoplaya zıplaya, atlayarak’; ukulap-çukulap, ukup-çukup ‘yemeği yemeden isteksizlik göstermek, kaşıkla karıştırmak’; ulup-culup ‘yolup, çekip koparıp’; ulgap-çulgap ‘üstünü örtüp saklamak, kapamak; kördüğüm yaparak bağlamak’; ulkunup-culkunup ‘kolları çırpıp, kurtulmak için çırpınmak’; ulunup-culunup ‘ileri atılıp, fırlayıp’; umtunup-umsunup ‘hedeflemek, ele geçirmeye çalışmak’; ımırıp-çımırıp ‘vücudun karıncalanması, gözlerin kamaşması’; ımçıp-çımçıp ‘azıcık, bir tutam’; ıñsıp- ıñırsıp ‘gerinerek ve ıkınarak’; añkap-çañkap ‘susamak, boğazı kurumak’; kıynalıp- kıstalıp ‘zorla, güçlkle yaparak’; talaşıp-tartışıp: kavgayla, gürültüyle’; koşup-taşıp ‘abartmak, yalan ekleyerek anlatmak’; çarçap-çalığıp ‘yorulup, yorgun argın’; irip-çirip ‘çürümüş, bozulmuş’; apırıp-sapırıp ‘tozu dumana katarak; abartarak’.

-A caza-buza ‘yaza boza, yazıp bozup, aceleyle, çabucak’

5.3.1.2. Kalıplaşıp, isimleşmiş

ur-ber (ge alıp) ‘dövüp sövüp almak’

5.3.1.3. Partisip

-MAZ: sınbas-bülbös ‘kırılmaz bölünmez’

5.3.2. İsim

İkilemelerin isim olan unsurları çoğunlukla eksiz olarak kullanılıyor. Cümlede tek kelime gibi işlem görüp uygun olan sentaktik çekime giriyorlar.

5.3.2.1. Datif

ot(ko)-cam(ga) tüşüü ‘zor durumda kalmak’.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

5.3.2.2. İyelik

canı-manı (kalbay) ‘ölürcesine, kendini paralarcasına; dal-dal(ı) çıktı ‘yırtık pırtık, parça parça oldu’.

5.3.2.3. Ablatif

çaçtan-etekten ‘baştan ayağa, yukarıdan aşağıya’

5.3.2.4. Sıfat yapım eki –LI

atalı-balalı ‘babalı çocuklu’; açtı-toktu ‘aç tok’; içti-tıştı ‘içli dışlı’; açılı-çüçülü ‘acılı, baharatlı’; attı-cöölü ‘atlı yaya’; oңdu-soldu ‘sağlı sollu’; eceli-sindi ‘ablalı kardeşli’; erdi-katın ‘karı koca’; erteli-keç ‘er geç’; ısılı-suuk ‘sıcak soğuk’.

6. Sonuç

Kırgız Türkçesi ikilemeleri yoğun şekilde kullanan bir lehçe olarak beliriyor. Hem isimlerden hem de fiillerden oluşmuş ikilemeler yazı ve konuşma dilinde mevcut; bunlardan bazıları Rusça terimleri karşılamakta kullanılmış. Ses yansımaları kelimelerin ikilemelerde sık kullanıldığını görüyoruz. Aynen tekrarlar varlığın çokluğunu göstermek gibi bir işleve de sahip. İkilemeleri oluşturulmasındaki ses ve anlam prensipleri Türkiye Türkçesi ile paralellik gösteriyor. Ancak Kırgız Türkçesinde konsonla başlayan sözün ilk sesinin atılıp vokalle başlayan doldurma söz türetilmesi bize geri şekillenmeyi (back formation) hatırlatıyor.

Bugün artık bağımsız kullanılmayan sadece ikilemelerde yaşayan bazı sözlerin diğer Türk lehçelerinde yaşadığını görüyoruz. Bu ikilemelerin Türk dilinin genel söz varlığının tespit ve çalışılmasında önem arzeden dil birlikleri olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

Kaynaklar

Ağakay, Mehmet Ali (1953); İkizlemeler Üzerine, Türk Dili, C.2, S. 7, Ankara.

Ağakay, Mehmet Ali (1954); *Türkçede Kelime Koşmaları*, TDAY Belleten, Ankara, 97-104. s.

AKADEMİK BAKIŞ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi
ISSN:1694 – 528X Sayı: 13 Ekim – 2007

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – KIRGIZİSTAN

Aksan, Doğan (1975); Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma, 1. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler (1972), 531-542. s.

Atabay, Neşe v.d. (1983); Sözcük Türleri, TDK Yayınları, Ankara. Banguoğlu, Tahsin (1986); Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.

Çağatay, Saadet (1978); Uygurcada Hendiadyoinler, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara.

Doyuran, Levent (2004); Kırgız Cana Türk Tilderinde Turandı Sözdör Cönünde, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10. sayı, 83-89. s.

Durgut, Hüseyin (2004); Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler, 5. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, Ankara.

Eren, Hasan (1949); İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında, DTCF Dergisi, C.7, S2, Ankara, 283-286. s.

Hatipoğlu, Vecihe (1971); Türk Dilinde İkileme, TDK Yayınları, Ankara.

Karatayeva, S.K. (2004); İkilemelerin Yapısındaki Çince ve Sanskritçe Elementler (Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde) (aktaran: B. M. Ermatova), Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10. sayı, 91-95. s.

Şükürov, C. v.d. (1964); Kırgız Tilinin Grammatikası Morfologiya, Frunze.

Tuna, Osman Nedim (1949); Türkçede Tekrarlar, TDED III, İstanbul, 429-447. s.

Tuna, Osman Nedim (1950); Türkçede Tekrarlar 2, TDED IV, İstanbul, 35-82. s. Yudahin,

K. K. (1988); Kırgız Sözlüğü 1-2 (aktaran Abdullah Taymas), TDK Yayınları, Ankara.